

"מלך היהודים" כאשף תקשורת

אוהד דוד

התשובה שאני מציע נעוצה בקו הקבלה שקיים באופן פרדוקסלי, אולי, בין התוכנית הראשונה של 1893 למתווה המדיני המחושב לפרטי פרטים שהציג הרצל בפני הקונגרס ועוד לפני כן בפרסו "מדינת היהודים": החשיבות הראשונה במעלה שהוא ייחס לתקשורת ולתפקידה בעיצוב דעת הקהל היהודית והכלל עולמית. הביוגרפים של הרצל, אלכס בין ועמוס אילון, מאוחדים בדעה שהרצל הצליח להפוך ל"מלך היהודים" על אף כשלונותיו בתחום הדיפלומטי, בין השאר בזכות יכולתו לכשף את ההמונים: חושי המפותחים לארגון ולתעמולה השתלבו עם כישוריו הדרמטיים ושפתו העשירה.¹ בנצלו זאת, הוא פנה שוב ושוב לציבור, שנתפס לתעוזה ולמעוף ששידר. שלמה אביגרי סיכם זאת במילים: "היה זה מפעל וירטואוזי של אמן יחסי ציבור, של איש האמון על העוצמות החדשות של המאה ה-20: דעת קהל, אמצעי תקשורת... דרמטיזציה של ארועים ותיאטרליות מופגנת...".²

במאמר זה ברציני להוכיח, כי הרצל השתמש במגוון אמצעי תקשורת באופן מושכל ובסדר בעל הגיון פנימי, תוך שהוא מתאים את ערוץ התקשורת דרכו הוא פועל למצב שבו נמצאת כלל הפעילות הציונית. למעשה, אציג מודל כללי של פעילות תקשורתית שצריכה להתבצע בשלבים על ידי מנהיג של תנועה לאומית.

תחילת הדרך - המחזה "הגטו החדש"

ההנחה הרווחת היא שהרצל חזר אל היהדות והגה את הרעיון הציוני בעקבות משפט דרייפוס. גם אם יש בקביעה זו משהו מן האמת, הרי היא פשטנית, שכן האנטישמיות החלה להטריד את הרצל כבר שנים רבות לפני כן: ב-1882, למשל, וזעזע, כאשר קרא את סיפרו של דירינג "השאלה היהודית כשאלה גזעית, אתנית ותרבותית",³ ואילו ב-1883 התפטר מאגודת הסטודנטים "אלביה", לאחר שבאזכרה שערכה לריכרד ואגנר, נישא נאום אנטישמי.⁴ אולם למרות שהאירועים האנטישמיים הלכו ותכפו, הם לא השאירו רושם חזק דיו על הרצל. מצב זה השתנה עם מינויו ככתב בפרס ב-1891: אם בעבר כל שעשה היה להסתכל על החיים בחברה האנושית בכלל ועל מצב היהודים בפרט כמתוך עמדה של ניכור בנוקטו לשון צינית במחזות ובפיליטונים שכתב, הרי עתה היה עליו להביט במציאות בעיניים מפורכות ומניה וביה להפוך למבקר חברתי.⁵ במקביל, בעקבות אסיפות המונים שבהן נשמעו קריאות "מוות ליהודים", התחיל לתת את הדעת על תופעת ההמון, דרכי תמרונו והשליטה בו.⁶

מהביוגרפיות אודותיו ניתן ללמוד, כי באותם ימים (94-1893) היה הרצל להוט למצוא פתרון לבעיית היהודים, אלא שבאופן טבעי היה צורך בזמן ובהעלאה של מספר תוכניות כושלות, עד שיגובש במוחו הפתרון השלם.⁷ נקודת ציון חשובה ביותר בתקופת ביניים זו, ובהבנתו של הרצל כי מוקד הפתרון מצוי בפריצה לדעת הקהל, הוא המחזה שכתב באוקטובר 1894, "הגטו החדש". כבר שנים לפני כן השתמש במונח "גטו" כדי לאפיין את בעיית היהודים בטענו, שאמנם היהודים לוקים בתכונות שליליות אחדות, אך תכונות אלה אינן תורשתיות אלא תוצר של לחץ הגטו והרדיפות: "כאלה היו היהודים וכאלה הם גם בימינו רק כל זמן שהם כלואים בגטו חומרי ורוחני מטעם

באביב 1893 רקם העתונאי הצעיר תיאודור הרצל, שליח העתון הווינאי היוקרתי "נויה פריה פרסה" בפריס, תוכנית שמטרתה היתה לגרום לזעזוע עמוק בדעת הקהל העולמית בכל הקשור לאנטישמיות ולמה שכונה "שאלת היהודים", ולהביא בהינף אחד קץ לסיבלם של היהודים. הרצל החליט לזמן שלושה ממנהיגי הבולטים של האנטישמיות האוסטרית לדרו קרב אקדחים, שבו ילחם נגדם עד מוות. אם ימות, הרי "מותי יוכל לפחות להכניס בינה במוחותיהם וליבותיהם של בני אדם". אם, לעומת זאת, אחד ממנהיגי האנטישמיות ימות, הרי המשפט שייערך נגדו, כך האמין הרצל, יהפוך למשפט ראווה נגד האנטישמיות. הרצל האמין שנאומיו במשפט ירשימו את דעת הקהל העולמית, ויעוררו כבוד כלפי כל היהודים.

רק ארבע שנים חלפו מאז שתיאודור הרצל הגה את רעיון הבוסר הזה ועד היום שבו עמד בנימין זאב הרצל בראש הקונגרס הראשון של התנועה הלאומית של העם היהודי - הציונות. שנים ספורות נוספות יעברו, והתנועה הציונית תהפוך לתנועה שפעילותה חובקת עולם. השאלה שעומדת בבסיס מאמר זה היא: כיצד הצליח הרצל להקים תנועה לאומית (כמעט) יש מאין בזמן כה קצר?

"מדינת היהודים" - הפריצה לדעת הקהל היהודית

הקונטרס "מדינת היהודים", שפורסם, כידוע, את משנתו המדינית של הרצל והתוכנית האופרטיבית לביצועה, היווה את שלב הפריצה אל דעת הקהל היהודית. חיבור זה עבר מספר גילגולים עד שקיבל את צורתו הסופית, שכן הטייטות הראשונות שלו נכתבו מתוך התפרצות רגשות אדירה. תחילה היו אלה רעיונות כלליים, שהציג הרצל בפגישתו עם הברון הירש במאי 1895, ולאחר-מכן רשימות מפורטות יותר, שכינס במסגרת מה שכינה "הנאום אל הרוטשילדים".¹⁶ בשלב זה כבר הגיע הרצל לכדי הכרה, שהתשובה לאנטישמיות הגואה חייבת להיות על בסיס לאומי, היינו יישוב כל היהודים בטרנסילבניה אחת שתתווה את מדינתם, אולם הוא עדיין האמין בפתרון "אריסטוקרטי" (היינו, כזה שמסתמך על הזרמת כספים של היהודים העשירים למעצמות בתמורה להענקת טריטוריה), ולא בפתרון המבוסס על תנועת המונים.

כשלון פגישתו עם הירש והסתייגותם של הרוטשילדים מרעיונותיו הביאו אותו במהרה למסקנה ש... "יש להכניס את התנועה ישר לתוך העם ובצורה של רומן".¹⁷ במילים אחרות, הרצל הבין, שעליו ליצור ערוץ תקשורת שיהבר אותו עם ההמונים מעל ראשי העשירים. ואכן, לאחר שסיים את כהונתו בפריס וחזר לווינה, החליט לכתוב את "הנאום אל הרוטשילדים" ולהפכו לקונטרס. כאמור, תחילה חשב לכתוב רומן שייקרא על ידי חלקים רחבים יותר בעם, אך כפי שטען לימים, אם היה כותב רומן "היו אולי משוחחים בכך בסאלונים... רבים היו ממלאים פיהם צחוק... עוד אגדה אחת נוספת לאלף לילה ולילה על הסבל והצער. לא. אור בוקר ומעשים דרושים היו. לעורר את העם היהודי היה עלינו, ולא להרדמו בנמירות."¹⁸ בפרסמו את "מדינת היהודים" נקט הרצל בשתי פעולות מודעות: ראשית, הוא נתן פומבי לרעיונותיו מתוך כוונה לעורר דעת קהל נרחבת. שנית, הוא הבין כי בכדי שיתייחסו אליו בצורה רצינית ולא יראו בו שוטה, עליו להציג את הדברים כתזכיר מדיני מעמיק ומפורט. לדבריו, אם היה משתמש בערוץ תקשורת אחר, "הרעיון לא היה הופך למעש".¹⁹

הספרון "מדינת היהודים" מחולק לשני חלקים: חלק תיאורטי, שבו מסביר הרצל את עיקרי תפישתו לגבי שאלת היהודים והאנטישמיות, ומשרטט בקווים כלליים את תוכניתו, וחלק מעשי, שבו הוא מציג את הצעותיו בפרטי פרטים. אין להתפלא שהחלק השני ארוך הרבה יותר מן החלק הראשון: הרצל האמין שרוב קוראיו יקבלו את הניתוח התיאורטי לגבי דרך היווצרות "שאלת היהודים" ותתמסדותה. לעומת זאת, הוא חשש שעיקר ההשגות יופנו כלפי הפתרון שהוא מציע וסיכויי הגשמת התוכנית. למעשה, הרצל הבין שכדי לסחוף את ההמונים עליו להוכיח שאין מדובר באוטופיה הווייה אלא בתוכנית בת ביצוע. כבר בתחילת חיבורו הוא הבהיר זאת, בהבחינו בין יצירתו האוטופית של תיאודור הרצקה "פריילאנד", שהיא "...מנגנון מסובך... אבל אין דבר שיוכיח לי כי אפשר להפעילו", לבין חיבורו שלו, שמכיל "...שימוש בכה מניע המצוי בפועל".²⁰

כדי להדגיש כי התוכנית היא בת ביצוע פרט אותה הרצל לנושאים היום יומיים הפשוטים ביותר שטורדים בני אדם: מגורים, שעות עבודה, ביגוד וכן הלאה. הוא הסביר בפירוט רב את תפקידי שלושת הגופים, שניהלו את היציאה המאורגנת של היהודים מארצותיהם והתיישבותם במדינה הריבונית: "אגודת היהודים", שתוכר כרשות מייסדת מדינה, "הברת היהודים", שתפקידה יהיה לנהל את כל ההיבטים הכלכליים של הגירת היהודים ויישובם מחדש, ו"אגודות מקומיות", שמסביבן יתלכדו יהודים מכפר או מעיר מסיימת, והן יהיו את החממה החברתית הראשונית של המהגרים בבואם לארץ החדשה. כמו כן פרט כמה מהמאפיינים המרכזיים של המדינה:²¹ חוקה, שפה, דגל, דת וצבא (ידועה אימרתו על הרבנים: "נדע להחזיקם בבתי הכנסת שלהם, כשם שנחזיק את

העמים." משום שהרצל האמין שהגטו החומרי נחרס, אך הגטו הרוחני ממשיך להתקיים, הוא החליט להשתמש בכלי תקשורת - מחזה - מתוך תקווה שיועלה בתיאטראות המרכזיים באירופה ויעורר דעת קהל לפתרון היחיד אותו ראה כנכון: יציאה מהגטו הרוחני.

המחזה בנוי על הרעיון, שתנאי החיים בגטו גרמו ליהודים לעסוק בדבר מרכזי אחד - השגת רווחים כספיים. יעקב, גיבור המחזה, מטיח בחברו: "אתנו אפילו הטבע לא עשה למה שאנחנו אלא ההיסטוריה. בכוח הטלתם אותנו אל הכסף ועכשיו, בבת אחת, שנפסיק לדבוק בכסף?"²² מצב זה השחית את אופיים של היהודים, וגרם להם להרכיז את ראשם בפני שנתת הגויים. הפתרון שהוצע על ידי הרצל במחזה הוא שינוי מהותי באורח חייהם של היהודים: בניגוד לעבר הוא יוצא תוצין נגד ההתבוללות, בשימו בפיו של פרידיהיימר את המילים: "האנטישמיות הינה התראה, שתייצב נאמנים יחדיו, שלא נסור מאלוהי אבותינו."²³ במקביל הוא קורא ליהודים לשמור על כבודם, לעמוד זקופי גו כשזכויותיהם נרמסות, ולא להיתפס לחולשה מול ביטויי האנטישמיות: כאשר פון שראם האנטישמי מכנה את יעקב "אספסוף יהודי", יעקב אינו נרתע, ויוצא נגדו לזר קרב אקדחים, שסופו הוא פציעה קשה שלו. מילותיו האחרונות לפני מותו מסמלות את קריאתו של הרצל לעם היהודי: "יהודים, אחי, יתנו לכם רק או שוב לחיות... אני רוצה החוצה! החוצה מן הגטו."²⁴

הרצל אמנם לא הגיע עדיין לגיבוש תורתו הציונית שככתב את המחזה, אך היה זה צעד חשוב ביותר, שכן הראשונה הייתה מטרתו להעמיד את שאלת היהודים לדיון פומבי, הוכחות לכך אנו מקבלים מהתכתבותו של הרצל עם

תעודת העתונאי של הרצל כ"כתב זר" באספה הלאומית בפריס, 1892

חברו ארתור שניצלר. בשלהי נובמבר 1894 הוא כתב: "הוא (המחזה) מוכרח לעלות על הבימה, מוכרח, לשם כך כתבתיו. הוא מוכרח לחזור אל העם... שאם לא כן לא יקשיבו לי עד הסוף."²⁵ ואילו ב-17.12.1894 כתב: "אין אני רוצה לעשות להגנתם או להצלתם של היהודים. אני רוצה רק להעמיד את השאלה במלוא הכח לוויכוח... אם רק אגיע לבמה, הרי המטרה הושגה..."²⁶ המחזה אמנם הוגש (בפסבדונים, בתחמתו של "אלברט שנאבל") לתיאטראות וינה, ברלין ופראג, אך בשום מקום לא הסכימו לקבלו. כשלון זה הרתיע את הרצל לזמן קצר: כשהבין שהתיאטרון אינו הערוץ הנכון לתקשר עם ההמונים פנה אל הערוץ התקשורתי הבא: הקונטרס.

צבא הקבע שלנו במהנות צבאיים.²¹)

את הצלחת "מדינת היהודים" יש לבחון על פי המידה בה עורר דיון נוקב ודעת קהל לנושא הציוני, שכן זו היתה מטרתו של הרצל בפרסומו את הספר. הרצל עצמו חש בתקופה הראשונה לאחר הפרסום שהשיג את המטרה. ב-17.2.1896 כתב ביומנו: "שום עתון מעתוני המקום עוד לא דיבר, אף על פי כן מתחילה המחברת להיות נושא."²² כעבור שישה ימים סיפר כי עשה נפשות לספרו באמצעות שיחות עם עתונאים רבים, והתוצאה: "מחברתי היא שיחת העיר..."²³ ואילו ב-27.2.1896 הכריז: "ידעתי כי איש לא יינקה מספרי."²⁴

בקרב העתונות הלא יהודית עורר הספר בדרך כלל תגובות שליליות ואף לעגניות, והרצל עצמו כונה "זויל ורן היהודי".²⁵ עם זאת, הרצל מצא יתרון תעמולתי גם בביקורת זו: "שמעתי במערכת, כי דויטשה צייטונג יביא מחר מאמר ראשי על העניין. בוודאי גידופים. בכל אופן חשוב הדבר, בגלל עמדת התשובות שייקחו לדבר שאר העתונים."²⁶

התגובה בקרב הקהילות היהודיות היתה מורכבת יותר. מצד אחד, העתונות היהודית, שהתפרסמה ברובה במזרח אירופה, תקפה את הרצל: התעלמותו מאלה שקדמו לו ("חובבי ציון", שאגודותיהם נוסדו במזרח אירופה), הריחוק שהציג בספרו מן התרבות העברית שהיתה מושרשת מאד בקרב יהדות מזרח אירופה, ובעיקר תוכניותיו הגרנדיוזיות בעלות הממד הפומבי שנגדו את קו הפעולה של "שקט תעשייתי" והדרגתיות מבית מדרשה של "חיבת ציון",

יער המהדורה הראשונה של "מדינת היהודים"

שרוב העתונים תמכו בדרכה, גרמו לעתונות היהודית לבקר אותו.²⁷ מן הצד השני, הרצל זכה לתמיכה נרחבת מצד המוני יהודי מזרח אירופה. מעניין, שדווקא בקרב אוכלוסייה זו, שהספר לא ניתח את בעיותיה (כיוון שהיה מופנה בעיקר ליהודי מערב אירופה), היתה ההתלהבות הגדולה ביותר.²⁸ הספר עצמו הגיע לידי מעטים בלבד, אך השמועה עליו התפשטה במהירות רבה. מיליוני יהודים שחיו בדוחק ובלחץ האמינו, כפי שהגדיר זאת לימים דוד בן גוריון, כי "בא המשיח, איש יפה תואר, עיניו יוקדות ושמו תאודור הרצל."²⁹ השמועה על "משה החדש" עשתה לה כנפיים בכל אירופה והביאה לכיתו של הרצל מאות אגרות של יהודים שדרשו להיפגש עימו כדי שיוכלו להירתם למשימה.³⁰

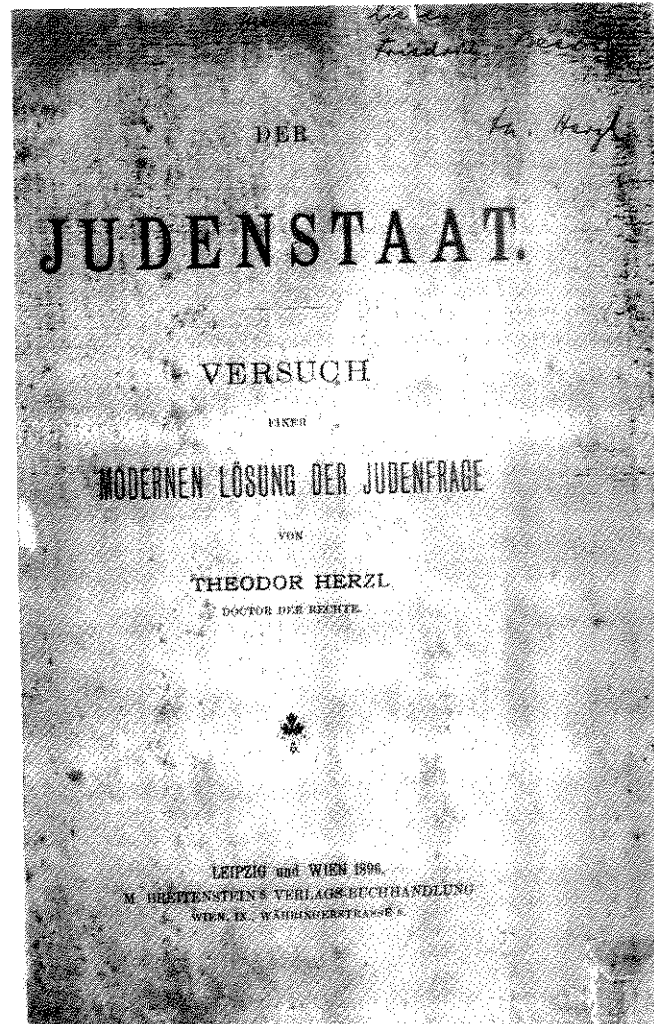
הרצל הצליח, אם כן, להשתמש בקונטרס שכתב ככלי תעמולה ממדרגה ראשונה, שסחף אחריו רבים. התשובה לשאלה כיצד עשה זאת נמצאת באיגרת ששלחה אליו אגודת "בני ציון" בגליציה: "היקרמת עור ובשר על הרעיון הציוני, הפכת את האידאל לתמונה מציאותית וניתנת לתפישה ולביצוע... משום כך מצאה חוברתך הד כל כך עצום בלבבות היהודים."³¹ הדברים הכתובים בקונטרס הם פשוטים ובהירים ויחד עם זאת מלאים בפתוס ובתחושת שליחות ותעוזה שאין לעמוד בפניה. שילוב זה הוא סוד ההצלחה של התקשורת הראשונית שבנה הרצל עם עמו. עתה היה עליו ליצור ערוץ תקשורתי חדש, שהיה פונקציונלי לצורך יישום השלב הבא של הפעילות הציונית: יצירת תנועה לאומית ופריצה לדעת הקהל העולמית. הכלי המתאים ביותר לכך היה הקונגרס.

הקונגרס - הפריצה לדעת הקהל העולמית ויצירת התנועה הציונית

ב-1.8.1896 העלה הרצל לראשונה את הרעיון לזמן קונגרס לאומי.³² התשובה לשאלה מדוע עלה רעיון הקונגרס דווקא באותה נקודת זמן, נעוצה בקשיים בהם נתקל הרצל מאז פרסום "מדינת היהודים" ועד קבלת ההחלטה האופרטיבית על כינוס הקונגרס באביב 1897. בחודשים אלה, בהם עיבד את רעיון הקונגרס עם מקורביו (מעוזרו דה-האז, ביקש, למשל, להפריח מה שהייגו מכנים היום "בלון ניסוי" על ידי פרסום מאמר קטן בנושא),³³ הרצל המשיך לנסות ליישם את תוכניתו באמצעות גיוס ההון של האריסטוקרטיה היהודית ללא מעורבות ממשית של המוני העם; כשנוכח לדעת שנכשל, הבין שעליו ליצור דיון פומבי מקיף בתוכניתו הציונית, ופנה לבניית ערוץ התקשורת החדש.

בחודשים שקדמו לכינוס הקונגרס תבע הרצל מכל הפעילים הציוניים לבצע תעמולת המונים באמצעות הפגנות, פגישות, פרסום כרוזים, שליחת איגרות או כל דרך אחרת, שתאפשר השגת תמיכה עממית נרחבת ככל האפשר. הבאת כמה שיותר נציגים מכמה שיותר קהילות לקונגרס היתה חשובה להרצל משתי סיבות: האחת - כדי שיוכל ללכד כמה שיותר כוחות בתנועה ציונית אחת ויחידה (תקשורת פנים יהודית); והשנייה - כדי שיוכל ליצור מפגן כוח מול העולם, ולהוכיח לנושאים ונותנים עמו, שהוא מייצג תנועה לאומית (תקשורת מול העולם).

עם פרסום התוכנית המוקדמת של סדר היום של הקונגרס ב"גיאויש כרובניקל" הלונדוני, ושליחת ההודעות הרשמיות הראשונות, התעוררה סערה בקרב הקהילות היהודיות במערב אירופה ובמזרח כאחד. הקריאות נגד הדיון הפומבי בציונות הגיעו מכל הצדדים: מגורמים דתיים, שראו בציונות כפירה ודחיקת הקץ;³⁴ מקרב ציונים מובהקים ביהדות המערב (שנכנעו, לדעת הרצל, ללחץ שהופעל עליהם מצד האריסטוקרטיה היהודית³⁵); מקרב ראשי חובבי ציון במזרח אירופה, שחששו שהקונגרס יפגע אנושות במפעל ההתיישבות בארץ

ישראל ויגרוור תגובה חריפה של השלטונות הרוסיים;³⁶ ומצד הזרם הרוחני-תרבותי בציונות בראשות אחד העם, שהתנגד לפעולה המדינית. על מנת לנטרל את ההתנגדויות הללו פעל הרצל בשני מסלולי תקשורת ותעמולה: פנייתו ליהודי המערב (מעל ראשי הקהילות) נעשתה באמצעות העתון "די ולט", אותו הצליח לייסד כחודשיים וחצי לפני הקונגרס; ואילו פנייתו ליהודי המזרח (מעל ראשי חובבי ציון) נעשתה באמצעות תועמלנים נודדים, שעברו בשמו מעיר לעיר ומעיררה לעיררה. בהקשר זה ידועה בעיקר פעולתו של יהושע בוכמיל, סטודנט רוסי שלמד בצרפת, שיצא מטעמו של הרצל לרוסיה בכדי לעורר את הקהילות לשלוח צירים לקונגרס. במשך מספר שבועות עבר בוכמיל בכשלושים ערים, ובכולן כינס אסיפות, והסביר את חשיבות יצירתו של ארגון לאומי (בעיקר על רקע חוסר הארגון המוחלט שמצא בקהילות רבות).³⁷

הפעילות התעמולתית הקהלתית שביצע הרצל בחודשי הקיץ הביאה לתוצאות המקוות: הקונגרס הציוני הראשון התכנס בבזל, בימים האחרונים של אוגוסט 1897, בנוכחות 197 צירים מכל העולם. החשיבות הגדולה שהרצל ייחס לקונגרס ככלי תעמולה באה לידי ביטוי בכמה דרכים. ראשית - כל העתונים החשובים, יהודיים ולא יהודיים כאחד, הוזמנו לשלוח כתבים.

שנית - על מנת שהקונגרס ייתפס כאקט רציני, הרצל דרש למצוא אולם מרשים לשם כינוס הצירים

ולא אולם שיש בו בימה

ה מ ת א י מ ה

ליתאמון

מבדח".³⁸ ושלישית - הוא דאג שכינוס הפתיחה יהיה חגיגי במיוחד. ההיסטוריונים מסכימים שאישיותו התיאטרלית של הרצל באה לידי שיא ביטוייה במושב זה, וכל זאת בכדי לארוז את רעיון התנועה הלאומית הציונית בארזיה שיווקית, שלא תאפשר לאף גורם מדיני בעולם להתעלם ממנו. הוא דרש מכל הצירים להגיע לבושים בפראק ובעניבה לבנה, חילק לבאים הזמנות חגיגיות, קבע מבעוד מועד את תפקידי הנואמים המרכזיים ונושאי נאומיהם בכדי שיינתנו סקירות ממצות בכל הנושאים הרלוונטיים,³⁹ ודאג לכך שסדר היום יתחיל בברכת "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה" מפי זקן הצירים (אירוע אותו מתאר הסופר בן עמי כ"מעביר רטט ומעורר דמעות"⁴⁰).

כנאום הפתיחה שלו הדגיש הרצל שוב ושוב את חשיבות דעת הקהל והפומביות. בפנותו לעם היהודי הסביר, שהפתרון מבית מדרשם של חובבי ציון היה שגוי, וכי הדרך הנכונה היא ליצור "...דיון גלוי לחלוטין עם הגורמים המדיניים הנוגעים בדבר..."⁴¹; ואילו בפנותו לעולם קבע, כי

הבניין בבזל בו התכנס הקונגרס הציוני הראשון, 1897

קבע, ועל הדרך בה השתמש בשבועון שהצליח לייסד בסופו של דבר ובעתונים אחרים בכדי להעביר מטרים לגורמים בינלאומיים נכתב בעבר בהרחבה,⁴⁷ ולכן לא אעסוק בכך. יחד עם זאת ראוי לציין, שהרצל ראה בעתונות כלי הסכרתי ומדיני ממדרגה ראשונה, כפי שאפשר ללמוד מההתבטאות בה תיאר את יכולת ההסכרה של התנועה הציונית ללא קיומו של עתון: "הגנו נאלצים לצאת למערכה בלי נעליים ובלי גרביים."⁴⁸

במסגרת מאמר זה ברצוני להתרכז בדרך שבה ביצע הרצל תעמולה בקרב הציבור היהודי באמצעות השבועון שייסד, "די ולט", תוך התפלמסות עם זרמים בצינונות שהתנגדו לו. נראה כי כאשר נפל הפור, והרצל החליט ליצור תנועה לאומית המונית (שביטוייה בפועל היה הקונגרס), נוצר גם הצורך בקיומו של ערוץ תקשורת שאינו חד פעמי כמו קונטרס או קונגרס אלא ערוץ שיכול לקשר בין המנהיג לבין ההמונים בתדירות גבוהה. היה צורך ליצור כלי תקשורת, שיאפשר להרצל להיות במגע שוטף עם הציבור הרחב, לדווח לו, לעוררו לפעילות ולעצב את עמדותיו, כך שיוכו יתמוך בקו ההרצליאני (שכונה "הזרם המדיני") ולא בקווי פעולה של זרמים ציוניים אחרים. אם ה"די ולט" לא היה מוקם, הציבור היהודי היה עלול להיות נתון לכל אורך שנות פעילותו של הרצל תחת השפעה של עתונות בלתי אוהדת לו, ולכן ייסוד עתון (ואפילו זה שבועון ולא יומון) היה המעשה הפונקציונלי ביותר בשלב זה הוא בתחום התקשורת והתעמולה.

ואכן, הדחיפות בהוצאת השבועון לאור התגלגלה בדיעבד כמעשה נכון, שכן העתונות היהודית כלל לא יצאה מגידרה לקראת הקונגרס: "הצפירה" בעריכת נחום סוקולוב לא פירסם כל דיווח על ההכנות ועל הקונגרס עצמו, ורק עם סיומו החל הקו שנקט סוקולוב להשתנות: "המליץ" פרסם אמנם את איגרת ההזמנה לקונגרס, אך רק בזימו השלישי החל לדווח עליו, ואילו אחד העם דאג לצינון האווירה במאמר ב"השילוח".⁴⁹

מאמר המערכת של הגיליון הראשון של "די ולט" ניתן ללמוד, שהעתון נועד להיות ביטאונה של התנועה הציונית כולה: "השבועון שלנו הוא עתון היהודים... הוא עתונם של העניים, של החלשים, אבל גם של כל אלה, שמבלי להימצא במצב דחוק, מצאו את דרך התשובה לעמם."⁵⁰

הרצל הפעיל את ה"די ולט" ככלי תקשורת הפונה לעם היהודי בשני מסלולים: מצד אחד הופיעו בו דיווחים שוטפים על פעילות התנועה הציונית, כך שהקהל הרחב יכול היה להתעדכן באופן שוטף בנעשה, בעוד שהנהגת התנועה יצרה את התחושה שהיא מיידעת את הציבור ולא מתנתקת ממנו. כך, למשל, ב-2.7.1897 דווח על שינוי מקום הקונגרס ממינכן לבול עקב התנגדותם של רבני גרמניה לכינוס, ובמקביל פורסמה במלואה חליפת המכתבים בין הוועדה המארגנת לרבנים.⁵¹ דוגמה לדרך שבה ניתב הרצל את המידע על פי צרכיו היא המאמר שכתב ב-18.11.1898, ובו דיווח על גנישת משלחת בראשותו עם הקיסר הגרמני בעת ביקורו בארץ ישראל. משום שהמסע לירושלים נכשל, למעשה, הרצל לא התייחס במאמר לתחום המדיני (היינו, תוצאות הפגישה), אלא הסתפק בדיווח תמציתי על עצם הפגישה, תוך שהוא משאיר את רוב המאמר להאדרת עבודת המתיישבים היהודים בארץ ישראל.⁵² בתקופות מאוחרות יותר, כאשר הרצל עסק בעיקר בייסוד הבנק הקולוניאלי היהודי (הגוף שכונה ב"מדינת היהודים" - "חברת היהודים"), הופיעו ידיעות רבות בנושא זה.⁵³

במקביל לידיעות השוטפות הופיעו ב"די ולט" מאמרים רבים שהיוו מעין שילוב בין פרשנות לתעמולה. השפה שבה השתמש הרצל במאמרים אלה היתה אומציונלית, והיא הגדירה באופן מובהק מי הוא הצד הנכון בצינונות ("המדיניים") ומי הם הצדדים שמכבידים על הפעולה הציונית. כך, למשל, את דעותיו לגבי ההתיישבות המעשית בארץ ישראל הנתמכת על ידי הפילנתרופים הביע מספר

מטרת הקונגרס אינה יצירת "מעין אגודה בין לאומית אלא ויכוח בין לאומי".⁴² את דבריו סיכם במילים: "תצא נא אפוא מהקונגרס הזה הסברה והרגעה...".⁴³ על פי קני מידה תקשורתיים, נחל הקונגרס הצלחה גדולה. ראשית - היתה זו הפעם הראשונה בעת המודרנית שנוצרה תקשורת בין חלקי העם הפזורים ברחבי העולם. שנית - נקבעו כללים שאיפשרו רציפות תקשורתית במרחב ובזמן בין חלקי העם: הוחלט על ייסוד ארגון ציוני עולמי ובראשו ועד פועל מצומצם שיישב בווינה, ועל קיום בחירות ייצוגיות בכדי לקבוע מי יהיו הצירים בקונגרס הבא. שלישית - התקבלה "תוכנית בול" (מטרת הצינונות היא ליצור לעם היהודי בית ונחלה בארץ ישראל שיובטחו במשפט הפומבי), שמצד אחד איחד פלגים נרחבים בעם תחת גג אחד, ומצד שני איפשרה לצינונות לצאת לדעת הקהל העולמית במסר אחיד. רביעית - הרצל הצליח באמצעות הקונגרס לקבוע סדר יום פוליטי ותקשורתי - דיפלומטים המוצבים בשווייץ דיווחו לראשי מדינותיהם, והעתונות העולמית החלה לפרסם ידיעות שוטפות על פעילותו של הרצל.⁴⁴ וחמישית - היתה זו הפעם הראשונה שהתקשורת של הרצל עם עמי לא היתה חד סטרית ומרוחקת (באמצעות מחזה, ספר או עתון) אלא חיה וכוללת היוון תווך. במיוחד נכון הדבר לגבי נציגי יהדות מורת אירופה, שהרצל פגש בהם לראשונה.

חשיבות הקונגרס כבמה קבועה שבה מציגה הצינונות את דברה בפני העולם היתה כה רבה בעיני הרצל, עד כי כבר באפריל 1898 כינס את הוועד הפועל המצומצם לשיבת הכנה לקראת הקונגרס השני שנועד להתכנס באוגוסט. דעת המתנגדים, שטענו נגד הרצל שהוא יוצר תנועה "שכל כולה שאון והמולה", לא ריפתה את ידיו, והוא ענה להם: "בפוליטיקה התמולה היא הכל... חייב אדם להשתמש בהמולה ועם זה לבזו לה."⁴⁵ הרצל מתגלה כאן כמנהיג שמעצים את חשיבות התקשורת, אך גם מבין שתעמולה אינה יכולה להתליף את המהות המדינית.

במקביל, הרצל ידע להתאים עצמו לצרכי הזמן המשתנים. כאשר חש שזול אינה מתאימה עוד לאירוח הקונגרס, החליט לקראת הקונגרס הרביעי להעבירו ללונדון, בתקווה שיקבל תמיכה מהמעצמה הגדולה (לאחר שפעילותו הדיפלומטית מול גרמניה ותורכיה נכשלה). את בחירתו ללונדון הוא נימק כך: "מי שמדבר אל לונדון, מדבר אל העולם התרבותי האנגלי כולו. לנאומים שם יש חד אחר לגמרי מזה שבעיר שוויצריה. עתונותה של לונדון יש לה קהל הקוראים הגדול ביותר בין אוכלוסי העולם... נגדיל את פרסומה של תנועתנו ברחבי העולם... יהיה הקונגרס הזה למפגן אימפוזנטי [רב רושם] עוד יותר ממה שהיה הקונגרס הבולאי."⁴⁶

הרצל יצר, אם כן, ערוץ תקשורת בדמות הקונגרס הציוני, באמצעותו ביצע שתי פעולות במקביל: מצד אחד איחד את העם היהודי תחת מטריה אחת ואיפשר לפלגים שונים בו לתקשר לראשונה בעידן המודרני, ומצד שני הציב את הפתרון הלאומי לשאלת היהודים על בימת העולם, תוך שהוא מבין שרק דעת קהל אוהדת תאפשר את ביצוע תוכניתו. מבחינה תיאורטית, הוא יצר הכנה בין הקונגרס כאמצעי תקשורת במובן החברתי הבסיסי ביותר, היינו כיוצר קשר שוטף בין בני אדם (מול העם היהודי) לבין הקונגרס כאמצעי תעמולה וכקבוע סדר יום (בעיקר מול העולם).

"די ולט" - כלי ההסברה והתעמולה בקרב הציבור היהודי

כאמור, במקביל להכנות לקונגרס הרצל החליט שעליו לייסד עתון, שייתן ביטוי לעמדותיו ויאפשר לו להפיץ את רעיון הקונגרס ברבים. על ניסיונותיו התורמים ונשנים של הרצל לקנות או לייסד יומון או לכל הפחות להשיג את הסכמת עורכיו ב"נויה פריה פרסה" להציג את עמדותיו בנושא הציוני באורח

פעמים: ב-8.5.1898 טען כלפי קלוד מונטיפיורי, שעושרו מקשה עליו להבין את סבלו של המון העם החי בדוחק ובלחץ כלכלי וקיומי;⁵⁴ ואילו ב-31.3.1899 תקף את חברת י"ק, א, שהתנגדה נחרצות להקמת הבנק הקולוניאלי היהודי באומרו: "אין להתעלם מן ההבדל שבין הון של קרנות צדקה ובין הון של בנק. שניהם נוזלים כמו מים, אלא שהאחד משול למים עומדים והשני למים זורמים."⁵⁵ גם מן הרבנים מתנגדי הציונות לא חסך שבטו: ב-30.11.1898 כתב: "הרב הלונדוני אדלר... פרש פסוקים מן התנ"ך פרוש מסולף... נותן את עצמו לניצול על ידי כנופיה..."⁵⁶

במקרים מסויימים היוו דבריו של הרצל תעמולה של ממש, גיוס ההמון לפעולה. לפני הקונגרס הראשון כתב: "חיוקו לב וויקפו ראש, ואל בא לגלות חולשת עצבים."⁵⁷ עם הקמת הבנק פנה לכל "חברינו שלא יניחו למסירותם להצטנן דווקא עתה... המדובר הוא בשאלת חיים של הציונות."⁵⁸ ואילו לקראת הקונגרס הרביעי קרא: "ציונים! דאגו לכך, שהקונגרס הלונדוני יהיה מהודר ברוב ציריו. קדימה!"⁵⁹

בכתבו ב"די ולט", היה הרצל צריך לתמרן בין רצונו להפיץ את עמדותיו לבין הצורך לרכו את כלל הציונים תחת קורת גג עתונאית אחת. המתח בין הרצון לצורך בא לידי ביטוי בשני מקרים מפורסמים. הראשון הוא המאבק שנוצר לאחר פרסום "אלטגויילנד" בין אחד העם שכתב ב"השילוח" ביקורת נוקבת על האוטופיה, ובעיקר על חוסר ההתייחסות לתרבות העברית בה, לבין הרצל שביקש מנורדאו לנסח תגובה ב"די ולט". במשך חודשים (אביב עד קיץ 1903) שימשה העתונות זירת מאבק בין הצדדים. תוך כדי כך, הוטחה ביקורת נגד סתימת פיות מצד הרצל ואנשיו, לאחר שהתברר ש"די ולט" סירב להדפיס כל תגובה על מאמרו הבוטה של נורדאו.⁶⁰ לעומת זאת, כאשר פרץ משבר אוגנדה, איפשר "די ולט" ביטוי לכל הצדדים: ב-27.10.1903 פורסם, למשל, מכתבו של אוסישקין שהחרים את הקונגרס השישי בשל חשדו שהרצל גוטש את רעיון יישוב ארץ ישראל, ולצידו מאמר תגובה של הרצל.⁶¹ הרצל השתמש, אם כן, ב"די ולט" ככלי הסברתי ותעמולתי ממדרגה ראשונה בכדי להחדיר בציובור היהודי את עמדותיו. אין כנאמר בגיליון מיום 6.2.1902, שהוגדר גיליון תעמולה כדי להוכיח זאת: "אתה, האיש של עבודת הפרנסה המעשית... קרא נא: תמצא כאן כמה דברים, שיבהירו את השקפותיך על עניין שהיית טועה בו."⁶²

הרצל הרטוריקן

כפי שצויין, הרצל הסתמך רבות על המלה הכתובה, אך הוא לא ויתר גם על מגע ישיר עם תומכיו בעת שנשא נאומים. בין אם הניע מהרצון האנושי לחוש את אהבת הקהל ולספוג ממנה כוחות חדשים (דבר שתאם את אופיו התיאטרלי), ובין אם עשה זאת מתוך מניעים מעשיים יותר, כמו ההכרח לפנות לציבורים נרחבים ולטעת בהם תקווה שתניע אותם לפעולה, אין ספק שכמה מרגעי השיא של הרצל כמנהיג האמון על רזי התקשורת, התרחשו בזמן נאומיו.

הדרך שבה ידע להתאים עצמו לקהל בולטת בעיקר כשמשווים את נאומיו של הרצל בפני שני סוגי קהלים: מצד אחד בפני היהודים העשירים, שהתנגדו בדרך כלל לרעיונותיו, ומן הצד השני בפני פשוטי העם שתלו בו תקוות גדולות וראו בו מעין משיח. בדברו אל האריסטוקרטיה היהודית הוא השתמש בשפה רציונלית תוך שהוא נוקט לשון שכנוע, הסבר ולעיתים אף איום, בעוד שבחופיעו בפני ההמונים היה לנואם סוחף ואמוציונלי שמביא את הקהל לכזי אקסטוזה.

דוגמה בולטת לסגנון הראשון הוא נאום שנישא מספר חודשים לאחר פרסום "מדינת היהודים" בפני "מועדון המכבים", חוג של יהודים אנגלים רמי

מעלה. מטרתו של הרצל בנאום זה היתה לשכנע את שומעיו לסייע בייסוד "אגודת היהודים". ברצותו להוכיח להם שרעיונותיו אינם הויה, הוא דיבר מיד בפתיחה על כך "...שהתוכנית להקמת מדינה יהודית נידונה עמי על ידי אישים בעלי שלטון..."⁶³ בהמשך, פנה להרגעת הששם המרכזי של היהודים העשירים, החשש שתמיכתם בציונות תתפרש על ידי הציבור הכללי כחוסר פטריוטיזם, דבר שיביא לפגיעה במעמדם: "האנשים החושבים כך, דומה כי מעולם לא הקשיבו, בשעה שהבריות מדברים עלינו. כורים הללו רואים אתנו."⁶⁴ מעבר לכך, משום שהרצל שאף לרכך את עמדת שומעיו, הוא היה מוכן לוותר על השפה הבוטה בה השתמש לרוב בדברו על מעשי הפילנטרופים (שהרי אם היה תוקף אתם בחמת זעם היה מעורר התנגדות ודחייה), ולכן הסביר: "...אין עולה כלל על דעתי שכל מתנגדי תוכניתנו הם טפשים או רשעים... הם יותר מדי אהבי אדם... [אולם] עם שלם אין יכולים להושיע בדרך פילנטרופית."⁶⁵ בתחילה ניסה הרצל לפנות לנדבנים בלשון שכנוע, אבל בהמשך לא חשש להכניס לדבריו נימה של איום. ביוני 1901, בהופיעו פעם נוספת בפני "מועדון המכבים", אמר: "אם לא יהיה אפשר למצוא את הכסף בשכבות העליונות, בני השכבות התחתונות נתון יתנוהו."⁶⁶

לעומת דברי השכנוע והאיום האלה, הרי הנאום שנשא ב-13.7.1896 באיסט-אנד בלונדון, מקום מושבם של מהגרים יהודים עניים ממזרח אירופה, היה בעל אופי סוחף. בנאמו בפני אנשים בעלי תודעה לאומית מפותחת הוא הדגיש את מרכזיות ארץ ישראל ברעיונותיו, ולכן התקבלו דבריו בהתלהבות. על חשיבות השימוש בסיסמאות קליטות בכדי להלהיב את הקהל ניתן ללמוד מהמקרה הבא: הרצל אמר, בין השאר, "המזרח הוא שלנו", והתכוון בכך לאיסט-אנד הלונדוני. הקהל הבין כי הכוונה היא לארץ ישראל והגיב בתשואות רמות.⁶⁷ בנאום נוסף שנשא באיסט-אנד ב-3.10.1898 רצה הרצל להעביר מסר עיקרי לנדבנים, שאם לא יתנו את כספם להקמת הבנק הקולוניאלי היהודי, ההמונים יעשו זאת. נאומו היה מלאכת מחשבת של אדם השולט בקהל ומכין אותו לשיא. הוא התחיל בהגמכת ציפיות באומרו: "נאום אינני. מלבד זה מדבר אני הערב בלא הכנה מוקדמת."⁶⁸ לאחר מכן פאר את הציונות המדינית ולגלג על יריביו, תוך שהוא משווה את טענותיהם נגדו לבגדים שלבש המלך במשל "בגדי המלך החדשים". בגוסף, הלהיב את הקהל בהכרזו: "תנועתנו שייכת בראש ובראשונה לעניי עמנו."⁶⁹

כל אלה היו הכנה לשיא הנאום, אולם דווקא כאן ביצע הרצל טעות קשה. ימים אחדים לפני כן קיבל הודעה שקיסר גרמניה יקבלו לראיון וימליץ בפני הסולטאן התורכי לפעול למען הציונות. הרצל, שעד אז נמנע מלתרום לתחושת המשיחיות סביבו, אמר: "אני יודע היטב מה אני אומר לכם; מעולם לא דיברתי בוודאות כזאת... אין אני רואה עוד מרוחק מאוד את הזמן הזה, שבו יתחיל העם היהודי לנוע."⁷⁰ אלפי מאזינים והמוני יהודים בעולם הבינו כי יום ביאת המשיח קרב, וכל זאת משום שהרצל, המנהיג המקפיד על כל פרט ומעוניין בשלמות, נקלע לרגע אחד של חולשת אנוש.

את הלקח מנאום זה למד הרצל על בשרו בעקבות כשלון הראיון אצל הקיסר הגרמני בירושלים. כחצי שנה לאחר המסע לארץ ישראל נאם בפני הפרדציה הציונית האנגלית, ושם גור על עצמו שתיקה. כדי לשקם את האמון בו הציג עצמו כאדם וכמדינאי אחראי: "זהו מצב קשה עד מאוד... שאדם חייב מצד אחד להצדיק על ידי שתיקה את האמון שרוחשים אליו אישים בעלי רצון טוב, ומצד שני הוא מותקף בהמון שאלות... בתוך ברירה זו אני יודע בלי כל היסוסים את חובתי. חובתי היא לשותק, גם על חשבון הפופולריות, עד שיושלם המפעל שהתחלתי בו."⁷¹

דוגמה נוספת לדרך שבה יצר הרצל תחושה של אחדות דעים ומטרה שלו

הביאו אותו להשלים באפריל 1902 את כתיבת הרומן האוטופי שהחל לכתוב ב-1899: "אלטנוילנד".

החשיבה האוטופית היתה מביטויי האופייניים של העולם האינטלקטואלי של המאה ה-19, כך שהרצל השתלב במגמה כללית. שנות שהותו בצרפת (מ-1891 עד 1895) סייעו מאד בגיבוש תפישת עולמו בכל הקשור לחברה האידאלית: כזו הממזגת את יסודות הליברליזם והרפובליקניות עם הרעיונות הנשגבים של הסוציאליזם, ומנצלת את הטכנולוגיה המודרנית לקידומה כמו גם לקידום הפרט.⁷³ המפעל הציוני בו החל ב-1896 רק חידד אצלו עוד יותר את הרעיונות הללו ולמשל, כשנתקל בחוסר הצדק המשוע כלפי יהודי מזרח אירופה, אך גם בחוסר יכולתו של הליברליזם המערבי להתמודד עם האנטישמיות. לכן, מבחינתו של הרצל השאלה לא היתה האם יכתוב אוטופיה אלא מתי הומן הנכון לעשות זאת, בכדי שיצירתו תיצור את מירב ההשפעה על הציבור.

כזכור, הרצל חשב תחילה לכתוב את "מדינת היהודים" כרומן אוטופי, אך הגיע למסקנה שזרכי ההסברה מחייבים תזכיר מדיני רציני. באביב 1899, לאחר שהחל בכתיבת הרומן, הסביר שהעם "...חילץ איבריו, הוא קם לתנועה זו... סבורני כי הגיעה השעה לספר לו את האגדה של הימים הבאים."⁷⁴ שלוש השנים הבאות היו עמוסות בפעילות פנים ציונית (הקמת הבנק) ודיפלומטית, ומשום שערוצי התקשורת שדרכם פעל סייעו לו, לא ראה צורך לסיים את הרומן. אולם בשעת השפל של 1902 הבין, שעליו ליצור כלי הסברתי, שיתן להמון את הציודק להמשיך ולתמוך בציונות.

הרצל היה חייב לחדור לליבם של האנשים כדי להדליק מחדש את זיק התקווה; הוא לא יכול היה להשתמש במדיום מנוכר כמו תזכיר מדיני, וגם לא להשתמש בקונגרס כמנוף, שכן מדיום זה הפך לשיגרת מדי. לכן פנה להשלים את האוטופיה, שגם אם אינה מחייבת פוליטית כמו קונטרס, הרי השפעתה אינה פחותה. נחמן סירקין התייחס ליתרון שיש לאוטופיה על פני הקונטרס: "כדי שהמון יעמוד תחת דגל תנועת השחרור הציונית, צריך שרעיון יהא נתפס לא רק כגאולה מן הגלות הלאומית, אלא גם כגאולה מכל הצרות והייסורים של ההמון בחברה הקיימת."⁷⁵

אין זה, כמובן, המקום לפרט את עלילת הרומן, אך חשוב להדגיש שהרצל השתמש במספר טכניקות בכדי לסתור את טענות הספקנים ולהצית את דמיונו של העם. הוא פתח את ספרו במשפט שהפך לסיסמה אלמותית: "אם תרצו, אין זו אגדה", אך גם איים בסיום הרומן: "אבל אם לא תרצו, הרי כל מה שסיפרתי לכם בזה אגדה היא ואגדה תישאר."⁷⁶ כמו כן, השכיל לשתול בפי הגיבורים התבטאויות שמעבירות את המסר, שהמשימה היא אפשרית. כך, למשל, פונה פרידריך, מגיבורי הרומן, לדוד ליטבק הקטן (שיהפוך ברבות הימים לגנאי הארץ הישנה-חדשה) ואומר לו: "בימים ההם היה ליהודה אריה", ואילו דוד עונה לו: "את מה שהיה לו פעם, יהודה יכול למצוא שוב."⁷⁷

כמו ב"מדינת היהודים", הרצל התייחס למגוון רחב של נושאים בכדי לתת לקוראיו מתכון מפורט, שייצור תחושה שהמתואר אכן אפשרי במציאות.⁷⁸ טכניקה נוספת בה השתמש היא הדיאלוג. רוב המידע שמקבלים פרידריך וקינגסקורט, שני התיירים שהגיעו לארץ הישנה-חדשה, בדרכם חזרה לאירופה לאחר התבודדות של שנים על אי מרוחק, מתקבל משאלות ותשובות, כאילו קוראיו של הרצל הם השואלים והוא המשיב. שיטה זו מקנה לדבריו אמינות רבה יותר מתיאורים כלליים של המספר. ככלל ניתן לומר, ש"אלטנוילנד" מצטיין במתן תיאור חי ביותר של חברת המופת שעתידה להיווסד בארץ ישראל. "אלטנוילנד" לא יצר בזמנו את האפקט התקשורתי המיידי שהרצל ציפה שייצור: במקום איחוד כלל הציונים תחת קורת גג אידאולוגית אחת והצתת דמיון ההמונים בימי שפל, עורר הרומן חילוקי דעות קשים, בעיקר על רקע

ושל המעמד הנמוך היא נאווה בעת אספת עם שהתרחשה מספר ימים לפני כינוס הקונגרס הרביעי בלונדון, במעמד זה הכריז: "אין אנו אלא נושאו של דגל, שיתנפנף פעם בידיים אחרות, ונקווה מעל עם ישראל מאושר"⁷⁹ (התדגשה שלי).

מדוגמאות אלה ניתן להתרשם שהרצל ידע להשתמש גם בדבור כאמצעי תקשורת, ובאמצעותו לשכנע את מתנגדיו ולהלהיב את תומכיו. המגע הישיר

Extra-Ausgabe.

Die Welt

Redaktion und Administration:
WIEN
IX, Taborstrasse Nr. 9.
Telephon 14190.

Erscheint jeden Freitag.
Zustellern sind nicht an einzelne Personen, sondern an die Redaktion oder Administration: Wien, IX, Taborstrasse Nr. 9, zu richten.
Genaueste Briefadresse mit Postnummer und Manuscripte ausschließlich an die Redaktion, Wien IX, Taborstrasse Nr. 9.

Preis der Abzettel: Die vierte Ausgabe enthält 36 Hefen.
Der Jahresbeitrag wird ebenfalls monatlich geliefert.
Einzelhefte Nummern 33 Heller.

Bezugspreise: Oesterreich-Ungarn: ganzjährig 12 Kronen, halbjährig 6 Kronen. Für das Ausland: Deutschland ganzjährig 12 Mk., halbjährig 6 Mk., 50 Pf., England ganzjährig 12 Sch., halbjährig 7 Sch., Russland ganzjährig 7 R., halbjährig 3 R., 50 Kop., Schweiz, Frankreich, Italien, Türkei, Rumänien, Indien, Sibirien, Griechenland, Argentinien ganzjährig 12 Pes., halbjährig 6 Pes., 50 Cts., Amerika ganzjährig 2 Doll., 40 Cts.

Constantinopel, 17. Mai 1901.

Doctor Theodor Herzl, Präsident des zionistischen Actions-Comités, wurde heute von Sr. Majestät dem Sultan in längerer Audienz empfangen.

"הוצאה מיוחדת" של "די ולט", בעקבות מגישת הרצל והסולטאן התורכי, 1901 שיצר עם ההמונים היה חשוב לו לא פחות מאשר להם, שכן מהמפגש עימם שאב תעצומות נפש להמשיך בדרכו. שומעו, מצד שני, יכלו להיאחז בדמות שראו פנים אל פנים כתקווה לחיים טובים יותר.

"אלטנוילנד" - אוטופיה בימי שפל

הרצל לא שקט מפעילותו הדיפלומטית ולו לרגע אחד מאז החל במפעלו, אולם תוצאות ממשיות לא היו בידו. פעמיים חש שהוא קרוב במיוחד למטרה ופעמיים נכשל: ב-1898 הכיבוש הקיסרי הגרמני, וב-1901 הכיבוש הסולטאני. תחושתו האישית הקשה, יחד עם הכרתו כי עליו לפרוץ נתיב תקשורתי חדש אל ההמונים בכדי לטעת בעם תקווה, ולהוכיח לו שהמשימה אפשרית על אף הכשלונות,

לתיאטרון? להערכתך, יש מן האמת בשתי התשובות. הרצל אמנם העיד על עצמו: "הריני בזה עדיין מחוואי. אני לוקח מהרחוב אנשים עניים... מלבישם בגדים הדורים ונותן להם לשחק לפני העולם משחק גפלא שהגייתי ברוחי."⁸⁰ יחד עם זאת, הוא דאג לבנות את מוסדות התנועה מתוך הכרה שיש לדאוג לקיומה גם לאחר לכתו. כן התנער מדימוי המשיח שבדבק בו, וקבע: "לא אישיותו של אדם כזה או אחר אלא אישיותו של העם היא שתכשיר את הקרקע לגאולת העם."⁸¹

מן השילוב הזה שהתקיים אצל הרצל בין מדינאי לאיש יחסי ציבור ניתן להסיק גם על אופי המנהיגות הפוליטית בעת המודרנית. מאפיין מרכזי של הפוליטיקה החל מאמצע המאה ה-19 וביתר שאת במחצית המאה האחרונה (בעידן הטלוויזיוני) הוא השתתפות הציבור הרחב בחיים הפוליטיים, דבר שמחייב את המנהיגים הפוליטיים ליצור דעת קהל תומכת למהלכיהם תוך פנייה אל

החברה הקוסמופוליטית, חסרת התוכן היהודי היהודי, שמצטיירת בו. את הביקורת הוביל, כאמור, אחד העם, שהצליח לסחוף את העתונות היהודית לזיכוח נוקב בנושא.

יחד עם זאת, מתחייב כאן מבט רחב יותר. על אף חוסר ההצלחה המיידית של הרומן, ועל אף הגאיביות המשתקפת ממנו, הרצל מצטייר כמנהיג העולה הן על רוב מנהיגי התנועות הלאומיות של ימיו והן על רוב האוטופיסטים בני זמנו. הראשונים עסקו רובם ככולם בחשיבה לאומית בלבד, תוך התמקדות בלאום אליו הם היו שייכים. אצל הרצל, לעומתם, התקיים יחס ישר בין ההשקפה הסוציאלית להשקפה הלאומית. הוא ראה בציונות "אידאל שאין לו סוף... בציונות... כלולה לא רק השאיפה אל כבדת ארץ... אלא גם השאיפה לשלמות מוסרית ורוחנית."⁸² במקביל, הרצל עלה גם על האוטופיסטים, שכן הוא לא הסתפק ברקימת חלומות, אלא החל בארגונה ובגיבושה של תנועה שתיישם את האוטופיה שלו.

מודל פעילותו התקשורתית של הרצל ואפיון מנהיגותו

על סמך העדויות הרבות שהוצגו עד כאן ניתן לקבל תמונה כוללת על דרכו התקשורתית והתעמולתית של הרצל. העקרון שהינחה אותו היה שימוש מושכל ובעל סדר הגיוני בערוצי התקשורת שעמדו לרשותו תוך התאמתם לצרכי כלל התנועה הציונית. הוא פעל על פי מודל בו גישש תחילה את דרכו באפלה תוך הבנה שעצם העלאת הנושא לדיון ציבורי היא המטרה ("הגטו החדש"), גיבש פתרון מלא והציג אותו בפני עמו ("מדינת היהודים"), יצר מכשיר שאיחד את העם ואיפשר את שיווק הרעיון הציוני לעולם (הקונגרס), פעל לשם ביסוס התמיכה העממית בו לטווח ארוך (באמצעות "די ולט" והנאומים) וניסה לחזק את רוח העם ואת התמיכה בו גם בימי משבר ("אלטנוילנד"). זהו מודל דרכו יכול לפעול כל מנהיג של תנועה לאומית (גם אם כיום אמצעי התקשורת שונים, כמובן, לחלוטין), שכן כל מנהיג חייב ראשית לכל לגבש תוכנית פעולה שתזכה בלגיטימציה מצד עמו לפני הפנייה לדעת הקהל העולמית, חייב להתמודד עם זוויות ראייה של זרמים אחרים בתנועתו וחייב לדעת כיצד לגייס את העם לפעולה.

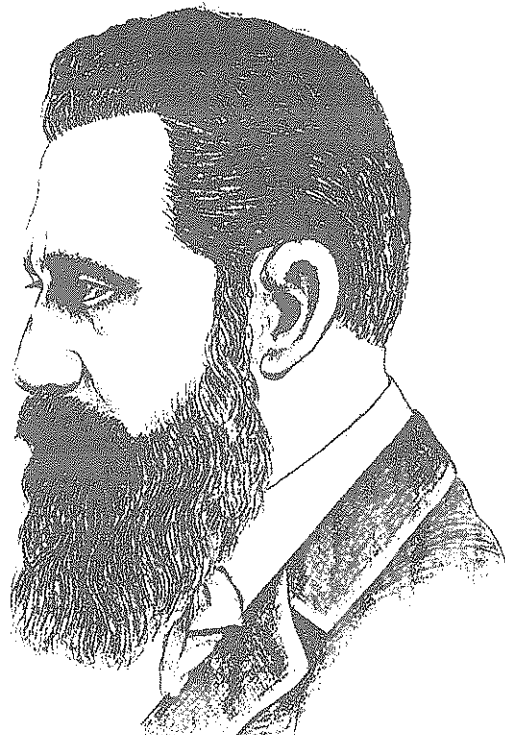
<p>טובה י"א</p> <p>פה קאוו על קהנים ננלו קפער הקפאע קלום קבאר טוב הקפאע ישועה אפר לציון פלך גליקע</p>	 <p>ר' הרצל</p>	<p>לשנה י"א</p> <p>לפאן ציון לא חפשה ולקטן וישלום לא חפשים ער נצא כנה קנהה וישקטו קלער יקאר</p>
--	--	--

Hospitalität an Honoreur Fernus
Gratulation zum Neuen Jahr

הפוליסיקה

הרצל כ"מלך היהודים": הוא זכה למנות הערצה מרחבי העולם היהודי. אגרת "שנה טובה" מנוורשה, 1901.

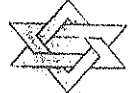
איה, הרצל! איה מלכות ישראל!
איה, המלך! המלך! המלך!
איה, המלך! המלך! המלך!
איה, המלך! המלך! המלך!

אלפים שנתו סבל עמך נוראות...
עניים אימים! כה ישוב ויהי...
ומאן וסיים! אף תמרורים ותלאונו
אף גלות קרה! אוי! אף יגון ועצב!

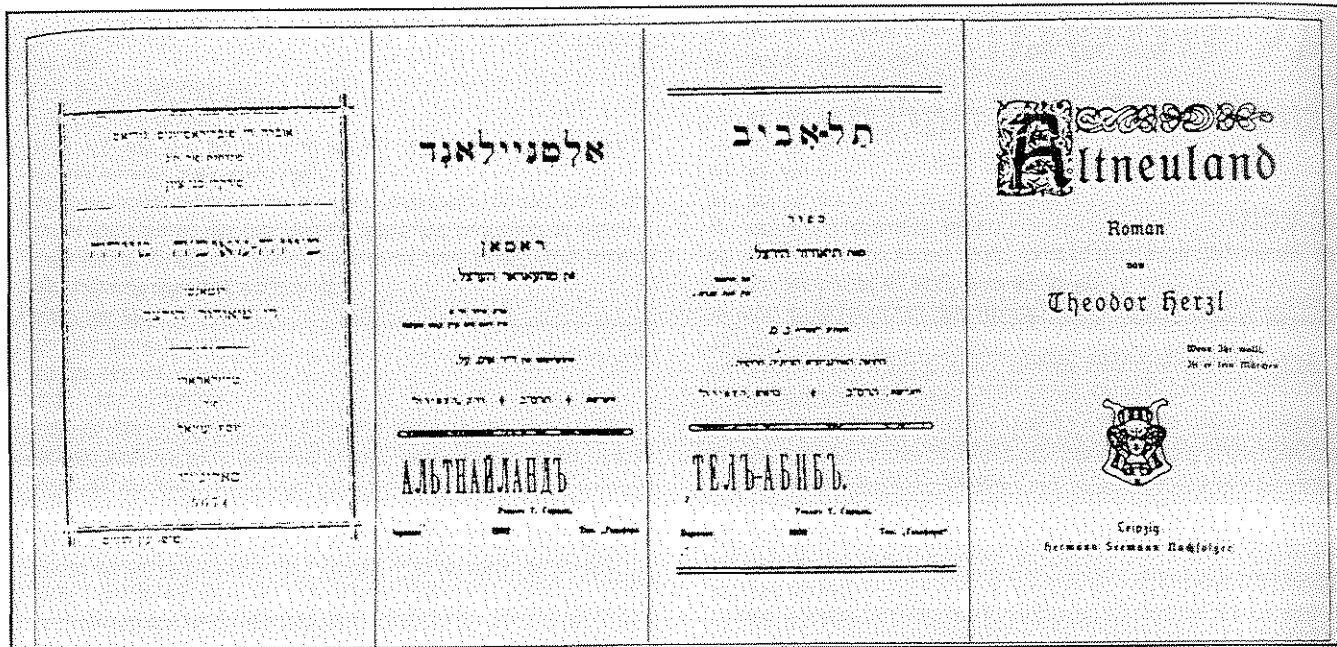
וכה הלך מדין אל ירושלים...
באין ארץ לו, כה ישוב ויהי...
באין מקום לכתיות תקותו,
לחסינות שנתו ונוריתו...

איה הרצל! איה מלכות האל!
איה המלך! המלך! המלך!
איה המלך! המלך! המלך!
איה המלך! המלך! המלך!

הי-יחי תמיד בתוכנו, עד ג'תשס"ו

גלויה שהופיעה בקהיר, לאחר מותו. הרצל מוצג כ"משיח"

"אלטנעוילנד" בארבע שפות (מימין לשמאל): המקור בגרמנית, עברית, יידיש וספיונולית (לדינו)

שעיסוק בפוליטיקה "אריסטוקרטית" בלבד לא יאפשר את השגת המטרה, ולכן פנה להמון והפך למנהיגו.

חשוב להדגיש שהרצל לא הפך את המדיום למסר: מנהיגותו באה לידי ביטוי לא רק ביכולתו לכשף את ההמונים אלא ראשית כל, בכך שהציג חזון לאומי ואוניברסלי, הכולל תכנים בעלי ערך ממשי, ופעל ללא לאות להגשמתו. בעידן שלנו קל למנהיגים לגלוש לתחושה שהאמירה הטלוויזיונית היא חוות הכל, אולם ראוי שתילמד בהקשר זה דרכו של הרצל. היותו איש חזון ומעש גם יחד, הרפתקן האמון על יחסי ציבור, שלא שוכח שהתקשורת והתעמולה הם האמצעי ולא המטרה - אלה התכונות שהפכו את הרצל ל"מלך היהודים".

תודתי נתונה לפרופ' מיכאל קרן על הנחיותיו המועילות ועל שעורד אותי לפרסם את המאמר.

הרגש, לחלק הלא רציונלי באדם, התיווך התקשורתי בין המנהיג לציבור הרחב הפך למשמעותי ביותר: המנהיגים הבינו, שדעת הקהל היא דבר מה שניתן להשפיע עליו, לעצב אותו ולהניעו, אך שיש גם צורך להתחשב בעמדותיו. יש שיטענו כי גם היום, כבעבר, הפוליטיקה היא נחלתן של האליטות בלבד, וכי כל מהותו של התיווך התקשורתי הוא ביצוע מניפולציה בהמונים. גם אם יש בכך מן האמת, לא ניתן להתכחש לעובדה, שתקשורת ההמונים קירבה את הציבור הרחב לפוליטיקה, פתחה ערוצי מידע וביטוי שהיו חסומים בפניו בעבר, ואיפשרה לו לקחת חלק במעשה הפוליטי.

הרצל הבין את התהליך הזה ואת הפוטנציאל הטמון בו. הוא אמנם לא תכנן להיות מנהיג המונים; ההתבוננות בהתנהגות ההמון בצרפת ובפולין האוסטרי הביאו אותו לרתיעה מפוליטיקת המונים. אולם עם הזמן הכיר בכך

12. שם' עמ' 130.
13. ביין, עמ' 79.
14. שם, שם.
15. שם, עמ' 93-95, 100-104.
16. תיאודור הרצל, *היזמן - כרך א'*. כרך שני מתוך כתבי הרצל בעשרה כרכים, תל אביב, תש"ך, עמ' 175 (להלן: היזמן).
17. אלכס ביין, *עם הרצל ובעקבותיו*, תל אביב, תשי"ב, עמ' 42 (להלן: עם הרצל ובעקבותיו).
18. תיאודור הרצל, *בפני עם ועולם* - כרך ב', כרך 8 מתוך כתבי הרצל בעשרה כרכים. ירושלים, תשכ"א, עמ' 51 (להלן: בפני עם ועולם).
19. תיאודור הרצל, *מדינת היהודים* - נסיון לפתרון מודרני של שאלת היהודים. ירושלים, 1996, עמ' 2-1.
20. שם, עמ' 75-77.
21. שם, עמ' 77.

1. עמוס אילון, *הרצל, תל אביב, 1975*. עמ' 132 (להלן: אילון).
2. ראה למשל, אילון, עמ' 17, 284. וכן: אלכס ביין, *הרצל - ביוגרפיה*, ירושלים, 1977, עמ' 163, 183 (להלן: ביין).
3. שלמה אביגרי, *הרעיון הציוני לגווניו - פרקים בתולדות המחשבה הלאומית היהודית*, תל אביב, 1980, עמ' 105.
4. ביין, עמ' 23-26.
5. אילון, עמ' 76.
6. ביין, עמ' 72.
7. אילון, עמ' 131.
8. שם, עמ' 132-135.
9. דוד שחר, "המושג גטו בתפיסתו של ב.ו. הרצל", *האומה*, 1990, 100-99, עמ' 448.
10. תיאודור הרצל, *הגטו החדש*, תל אביב, 1992, עמ' 61.
11. שם, עמ' 21.

22. היומן, כרך א', עמ' 224.
23. שם, עמ' 227.
24. שם, שם.
25. ביין, עמ' 142; אילון עמ' 202.
26. היומן, כרך א', עמ' 225.
27. אילון, עמ' 206. ביין, עמ' 143. וראו גם: דוד ויטל, *המהפכה הציונית. ראשית התנועה*. תל אביב, 1978 (להלן: ויטל).
28. הקונטרס "מדינת היהודים" ניתח את כשלון האמנציפציה שניתנה, כידוע, רק ליחודי מערב אירופה ואת הוסדר התחלת שבניסיונות ההתבוללות או ההידימות לשאר העמים, ולא עסק כלל במאפייני האנטישמיות המזרח אירופית: דיכוי היהודים שם והיבדלותם מעמי הרוב במדינותיהם.
29. אילון, עמ' 207.
30. ביין, עמ' 146-148.
31. שם, עמ' 146-147.
32. היומן - כרך א', עמ' 327.
33. ויטל, עמ' 251.
34. שם, עמ' 256.
35. אילון, עמ' 253-254.
36. ויטל, עמ' 262.
37. יהושע בוכמיל, "התעמולה ברוסיה לקונגרס הראשון". בתוך: *ספר הקונגרס - במלאת חמישים שנה לקונגרס הציוני הראשון, ירושלים, תש"י*, עמ' 93-105.
38. היומן - כרך ב', עמ' 21.
39. ביין, עמ' 183-184; אילון, עמ' 263-266.
40. בן עמי, "הרצל והקונגרס הראשון". בתוך: *ספר הקונגרס - במלאת חמישים שנה לקונגרס הציוני הראשון, ירושלים, תש"י*, עמ' 124.
41. בפני עם ועולם, כרך א', עמ' 112-117.
42. שם, שם.
43. שם, שם.
44. אילון, עמ' 273. ראו גם: דוד ויטל, *המהפכה הציונית - שנות העיצוב*. כרך ב', תל אביב, 1984, עמ' 18.
45. אילון, עמ' 284.
46. בפני עם ועולם, כרך ב', עמ' 65-71.
47. על נושאים אלה ראה בהרחבה אצל: יעקב טורי, "עתונות של הרצל: בריאת העולם", *זמנים*, 6, 1981, עמ' 51-67; רפי מן, "הרצל והעתונות: מהרב הפלדה ועד לעתון בכבלים", *קשר*, 21, מאי 1997, עמ' 20-36.
48. מן, עמ' 30.
49. על יחסיו של הרצל עם העתונות היהודית ראו בהרחבה אצל: מרדכי נאור, "הרצל ואמצעי התקשורת". *קשר*, 3, מאי 1988, עמ' 32-38.
50. בפני עם ועולם, כרך א', עמ' 55-57.
51. שם, עמ' 75-77.
52. שם, עמ' 277.
53. שם, עמ' 324, 359-360.
54. שם, עמ' 213.
55. שם, עמ' 348.
56. שם, עמ' 283.
57. שם, עמ' 110.
58. שם, עמ' 359.
59. בפני עם ועולם, כרך ב', עמ' 72.
60. ראה בהרחבה אצל: שולמית לסקוב, "הריב על אודות אלטנוילנד". *הציונות*, מאסף ט"ו, אוניברסיטת תל אביב, 1990, עמ' 35-47.
61. בפני עם ועולם, כרך ב', עמ' 270-271.
62. שם, עמ' 158.
63. כוננתו הייתה לארכידוכס מבאדן, שהתייחס בחיוב רב לרעיונותיו. ראו: בפני עם ועולם, כרך א', עמ' 13-14.
64. שם, עמ' 16.
65. שם, עמ' 18.
66. בפני עם ועולם, כרך ב', עמ' 104.
67. בפני עם ועולם, כרך א', עמ' 26.
68. שם, עמ' 264.
69. שם, עמ' 266, 269.
70. שם, עמ' 269.
71. שם, עמ' 374.
72. בפני עם ועולם, כרך ב', עמ' 90.
73. יעקב שביט, "אוטופיות חברתיות בציונות". בתוך: י. פדן (עורך), *החלום והגשמתו - הגות ומעש בציונות*, תל אביב, 1979, עמ' 43 (להלן: שביט).
74. עם הרצל ובעקבותיו, עמ' 52.
75. שביט, עמ' 46.
76. תיאודור הרצל, *אלטנוילנד*, תל אביב, 1997, עמוד הפתיחה ואחרית דבר (להלן: אלטנוילנד).
77. שם, עמ' 32.
78. הרצל מתאר ברומן את השיטה החברתית כלכלית הקאופרטיבית שמונהגת בארץ הישנה-חדשה, את מוסדות הרווחה ואת עקרונות החיים בחברה זו: שוויון מלא בין כל בני האדם, עזרה הדדית, סובלנות ויצרנות. כן הוא מתאר את התוצאות המופלאות של הקידמה הטכנולוגית שהונהגה בארץ בתחומי החקלאות, התעשייה, הרפואה, התשתיות ועוד.
79. בפני עם ועולם, כרך ב', עמ' 284.
80. ביין, עמ' 101-102.
81. אלטנוילנד, עמ' 85.